
H A G Y O M Á N Y

Ki szereti Mikszáthot?

Nem tenném fel így a kérdést, ha egyik barátom nem hívja fel a figyelmet *Kolozsvári Grandpierre Emil* új kötetére, amelyben a szerző most közölt, ám ötven évvel ezelőtt írt esszéjében amúgy istenesen leszedi a keresztvizet Nógrád híres szülöttéről. *Kolozsvári Grandpierre Emil* elemében van: szívesen, látványosan utalja *Mikszáthot* a harmadik sorba s érveit megcáfolhatatlanok. Én sem teszek rá kísérletet, csak felteszem magamba a kérdést: akkor hát ki szereti és ki olvassa Mikszáthot? (Bizonyára azok, akik nem olvasták K. G. E. írását...) A kérdést különösen az teszi indokolttá, hogy az elmúlt két évben három társzművészeti feldolgozása is volt műveinek. Láthattuk színházban *A Noszty fiú esete Tóth Marival-t*, hallhattuk (volna, ha elmegyünk) operaszínpadon Pozsonyban a *Beszterce ostromát*, s nézhettük a kék képernyőn több részben a *Különös házasság*ot.

Színház-opera-tévé – nem sok ez egy kicsit egy megúnt klasszikusból? Hát mégha hozzátesszem azt, amit az évtizedes olvasásszociológiai felmérések igazolnak: *Jókai* után Mikszáth következik az olvasottsági sorban. A legolvasottabb öt magyar könyv közül kettő Jókaié, kettő Mikszáthé és egy *Gárdonyi*é. Ugye azt is ki lehet találni, melyik ez az öt mű? A sorrend: *A kőszívű ember fiai*, *Egri csillagok*, *Az aranyember*, *Noszty fiú esete Tóth Marival*, *Különös házasság*.

Tovább már nem akarom fokozni a „mikszáthizmust”, hiszen megvádolnak bigott Mikszáth-imádattal (és teljes joggal), de meg kell említeni, szinte nincs olyan hét, hogy a rádió valamelyik adásában ne hangozna el Mikszáth-adaptáció s most már videón is megvásárolható egy korábbi tévéfeldolgozás, a *Beszterce ostroma*. (S ezt már tényleg csak a kivagyiság mondatja velem, hogy Mikszáth alakjait viszontláthattuk eddig diafilmen, képregényen, mozivásznon, festményen és érmen. A felsorolás nem teljes...)

Ki szereti hát akkor Mikszáthot? Alighanem én, meg te, meg ő, valamint mi, ti és ők, azaz valamennyi személyes névmás. Mi szeretjük Mikszáthot, akik a halála óta eltelt 75 év alatt mindvégig konzervatívak maradtunk. Ódivatúak annyiban, hogy szeretjük a klasszikus regényformát, imádjuk a jól megformált regényhősöket, szurkolunk az igazság, az igaz érzelm diadaláért, örvendünk a gonosz, a gaz felsülésén, és rettentő módon szeretünk jókat nevetni. Tudom, hogy szégyen ma ilyesmit beismerni, de vagyunk még néhányan ilyenek. S ha sekélyes izlésünkhöz netán klasszikusok szolgáltatnak tápanyagot, akkor joggal mondhatjuk: a „nagy palóc” örökké él, mert örökké lesznek olvasói.

S lesznek nézői is, mert bizonyára ilyen érzelmek vezették a *Madách Színházat* is, amikor 1983-ban színpadra állította a *Noszty fiú esete Tóth Marival-t*. A színpadra alkalmazó ezúttal is *Karinthy Ferenc*, aki már nem először birkózott meg ezzel a regénnyel s még más Mikszáth-művel is. (Így például 1953-ban ő alkalmazta színpadra a *Két választás Magyarországon-t* *Körtvélyesi csiny* címmel. Társszerzője *Benedek András* volt.)

Apropól más Mikszáth-feldolgozások. Nem teljes dokumentációm szerint tízennyolc Mikszáth-műből, regényből, nagyobb elbeszélésből készült színházi és filmváltozat, a rádiós feldolgozásokról nem is szólva. Köztük olyanok, mint a *Beszélő köntös*, amelyből operett, film és színdarab egyaránt készült, vagy a hasonló karriert befutott *Az eladó birtok*, vagy a fantasztikus hazai és külföldi sikert elért *Szelistyei asszonyok*. A *Szent Péter esernyőjéből* három filmváltozat is készült. Ebbe a népszerűségi sorba illeszkedik a Noszty fiú. Már 1927-ben készült belőle egy némafilm, majd 1938-ban *Székely István* rendezte meg a Harsányi-féle adaptáció filmváltozatát. Néhány évtized múlva daljáték lett belőle, egyszerre kettő is! 1971-ben *Farkas Ferenc*, 1972-ben *Rónai Pál* irt hozzá zenét. S milyen gazdag a színpadi pályafutása! 1926-ban készítette *Harsányi Zsolt* első átdolgozását, majd 1939-ben a másodikat. *Karinthy Ferenc* és *Benedek András* 1950-ben álmodta színpadra és ezt később szinte az ország minden színházában játszották a későbbi években, Pécestől Miskolcig. S kicsoda szereplőkkel: *Kállai Ferenc*, *Mészáros Ági*, *Balázs Samu*, *Szabó Ottó*, *Láng József*, *Gyurkovics Zsuzsa*, *Margittai Ági*, *Solti Bertalan*, hogy csak néhány nevet említsünk.

S ha már a neveknél tartunk: 1926-ban egy fiatal színész játszotta Noszty Ferit Kecskeméten. Bizonyos *Gertler Viktor*, aki majd 1960-ban megrendezi a nagy sikerű filmváltozatot *Mécs Károllyal*, *Petényi Ilonával*, *Uray Tivadarral*, *Páger Antallal* a főszerepekben.

S ez volt az a Mikszáth-mű, amely a legképtelenebb (és legaljasabb?) átdolgozást szenvedte el, a Harsányi Zsoltét. Olyannyira szemérmetlen mű lett belőle, hogy a kötetkiadás címlapjára már fel sem került Mikszáth neve – egyébként joggal –, csak Harsányié. Noszty Feriből kedves, érző szívű, a véletlenek s a gaz ármánykodók jóvoltából megbotlott, s ártatlanul bűnhődni kényszerült fiú lett. A Noszty família jószándékú úriemberek szimpatikus gyülekezete. A darab végén pedig Tóth Mari boldog sikolyok közepette rittyen oda Noszty Feri keblére. Függyöny, taps, könny. Hiába, csak szép az élet...

Persze az 1950-es átdolgozás sem volt mentes a korszakízlés és politikai követelményeinek kiszolgálásától. Hogy mást ne mondjunk, a dolgozó osztályok forradalmi jelenlétére utaló befejezés némileg idegen Mikszáth elképzelésétől. Ez a legutóbbi, a Madách Színházban előadott feldolgozás a legsikerültebb, még ha nem is a leghűbb. (Alighanem ilyen nem is lesz soha, az eltérő műfaji sajátosságokból következően.) Ha nagyon akarjuk, bele lehet magyarázni sokféle alkotói-rendezői szándékot, de minden valószínűség szerint két kimagasló színész kedvéért-kezdéért formálódott a mű: *Haumann Péter* (Kopereczky) és *Körmendy János* (Bubenyik). Kétszemélyes színház az, amit ők csináltak. Még szerencse, hogy a szöveg jórészt Mikszáthé. S ha a mű társadalombírálata közel sem érvényesül olyan erővel, mint a regényben, ha nem is érezzük a színpadon Schöpflin Aladár igazát, aki szerint ez a regény „olyan lett a korabeli vármegyére nézve, mint egy kivégzés” – nos még abban az esetben is kitűnően lehet szórakozni a Mikszáth-adomák áradó humorán.

Ez a megfizethetetlen jókedv volt ösztönzője egy Mikszáth-opera létrehozói szándékának is. *Ján Cikker* Herder-díjas szlovák zeneszerző maga írta le, hogy gyermekkorában került először kezébe a *Beszterce ostroma*, magyarországi nyaralása közben.

Természetesen nem ez volt az első Mikszáth-mű, amelyet megzenésítettek, de mint opera, úgy tán az első. A *Beszélő köntös* 1889-ben jelent meg, s egy évvel később már egy bécsi karnagy akart operettet írni belőle. A *Szelistyei asszonyok*-ból készült operett – Mikszáth engedélye nélkül – már színpadra is került 1907-

ben. 1924-ben *Kozma Géza* zenéjével lett zenés játék, majd több átdolgozás után *Sárközy György* muzsikája tette repertoár darabbá 1951-ben a fővárosi *Operett-színház*ban. Parádés szereposztása volt: *Gábor Miklós, Flonty Hanna, Zentai Anna, Bilicsi Tivadar* játszották, majd 1960-as felújításban a két Latabár, Sárdi János, Petres Zsuzsa, vitte sikerre a darabot.

A *Beszterce ostroma* is gazdag színházi múltra tekinthetett vissza. 1929-ben Harsányi Zsolt átdolgozásában mutatták be, míg filmen 1948-ban *Keleti Márton* rendezte. A tévéfilm változata 1976-ban készült *Zsurzs Éva* rendezésében.

Ján Cikker operáját Pozsonyban mutatták be, 1983. október 8-án. Egyik magyar méltatója „az igaz barátság adójának” nevezi, s ebben van is valami. Főleg ha arra gondolok, hogy pár éve még ezt olvastam Mikszáthról egy szlovákiai műzium magyar nyelvű ismertetőjében: tekintve, hogy szülőfalujának lakossága szlovák volt, „így aztán 10 éves koráig... otthon maga is szlovákul beszélt”. Ami ellen nem is tehetnék kifogást, ha igaz lenne. Mikszáth írói világában a szlovák és a magyar táj és ember éppúgy szervesen összetartozik, mint az a valóságban volt. Csak a mindenáron bizonyítani akarás kívánja ezt kettészakítani, néha még maig ható sérülékenységgel.

Ezért is kiemelkedően fontos Ján Cikker operája. Külön érdekesség, hogy a zeneszerző maga is Besztercebányán született, tehát önmagában hordozta a különönc Pongrácz gróf környezetének emlékét. Erre utal maga Ján Cikker is, amikor műve keletkezéstörténetében a történet szlovák környezetéről beszél. (A fenti félreértések még ma is élnek. Az opera egyik szlovák méltatója 1983-ban azt írja, hogy Mikszáth aki Szklabonyán született és Budapesten halt meg, „sohasem tagadta szlovák származását...”)

Három év alatt készült el vígoperájával, s messzemenően ragaszkodott Mikszáth szövegéhez. (Az előjátékban egy Petőfi-vers hangzott el megzenésítve.) Az opera három felvonásból, kilenc képből áll s a zeneszerző nem kíván döntőbíró lenni, vajon örült volt-e Pongrácz István gróf vagy sem. Inkább a környezete lehetett az, akik bár épelméjűnek tartják magukat, mindent elkövetnek a gróf rögeszméjének kihasználására. „Az emberi szív operája ez” – vallja Ján Cikker, s a vásári hangzás mellett különösen figyelt a regényből kiáradó érzelmi tisztaság zenei megjelenítésére.

Feltehetően hasonló gondolatok vezették *Zsurzs Évát* is, amikor belefogott a *Különös házasság* tévéváltozatának elkészítésébe. (Egyes jeleneteit éppen Nőgrádban forgatta, bizonyára sokan felismerték Bernáthék házában a csesztvei kúriát.)

Zsurzs Éva keze alól már kikerült 1970-ben egy, ma már nyugodtan állíthatjuk, klasszikus alkotás, a *Fekete város*. Érdekes, hogy korábban egy hangjátékot leszámítva, ebből a műből nem született más műfajú alkotás. Igaz, *Kókai Rezső* még 1960-ban tervezte, hogy operát készít belőle, de nem lett semmi az elképzelésből. Legalábbis a színpadig nem jutott el...

A *Fekete város* sikerének titkát akkor is, azóta is sokan keresik. Talán a parádés szereposztás? Máskor is a legjelesebb magyar színészek szerepeltek. Egy-szerűen imponáló a Mikszáthot játszóknévsora: *Uray Tivadar, Jávor Pál, Csorotos Gyula, Somlai Artúr, Törzs Jenő, Mály Gerő, Tolnay Klári, Turai Ida, Major Tamás, Feleky Kamil, Básti Lajos* – s még ki mindenki más a magyar színhátság legnagyobbjain kívül.

Talán a kitűnő, a regény szellemét pompásan átérző és átvevő rendezés a magyarázat? Talán, de mindig is a magyar rendezők színe-java állt a kamerák mögött, vagy dirigálta az első sorból a színpadi próbákat: *Radványi Géza, Hor-*

váth Árpád, Székely István, Góth Sándor, Korda Sándor, Gertler Viktor, Keleti Márton – ízelítő a névsorból.

Vagy tán a kitűnő dramaturgiai munka? Hány kiváló alkotó dolgozott korábban is Mikszáth-adaptációkkal! 1937-ben a *Szelistyei asszonyokat* például *Odön Von Horváth* alkalmazta színpadra. A *Szent Péter esernyőjét* pedig 1917-ben *Karinthy Frigyes* írta filmre. A *Különös házasságból* 1948-ban *Örkény István* készített színpadi alkotást.

Alighanem valamennyi összetevő hozzájárult a *Fekete város* emlékezetes sikeréhez. S mindezek mellett az is, hogy ez volt a Magyar Televízió első igazi nagyszabású sorozatvállalkozása. Azóta már számtalan külföldi és hazai sorozaton túl vagyunk – néha megkönnyebbült sóhajjal –, de ez még az első élmények erősítő hatásával formálta maradandóvá bennünk Mikszáth remekét.

Joggal várhattuk hát a „folytatást”, a korábbi teljesítmény elérését, sőt felülmúlását. Pedig már kezdetben voltak aggodalomra okot adó jelzések. Egyik egyházi hetilapunk glosszáírója például már a forgatás elején kifogásolta, mi szükség van ennek a regénynek a filmrevitelére az állam és az egyház együttműködésének szép esztendeiben?! Egy másik, már nem egyházi kritikusként is hasonló volt a véleménye a film bemutatása után, azzal a vitatható kijelentéssel bővítve: „sem történelmi tanulsága, sem erkölcsi intő jele nem túl időszerű mostanság”. (Akkor ugyan mi közünk van ma egy bizonyos Hamlet nevű, nyugat-európai, pszichoanalitikus kezelésére szoruló, elkényeztetett fiatalember nyavalygásaihoz – kérdezhetjük vissza!)

Igen felemás volt a film fogadtatása. „Elbűvölő unalomba fulladt, lankatag biedermeier idill; fáradt vérszegény” stb. – írták egyesek. Mások dicsérték, hogy pompás illusztrációja volt Mikszáth regényének, hogy valóban a művet mutatta be. Kiemelték a gyönyörű helyszíni felvételeket, a látvány erejét, a tökéletes korfestést, a hűséget Mikszáthoz.

Az valóban biztos, Zsurzs Éva egy bizonyos pont után visszaretent a regény rendkívül komoly, súlyos politikai töltetének teljes kifejtésétől. (Az okokat csak találgatni tudjuk.) De az is tény, hogy végig hű maradt Mikszáthoz. A *Különös házasság* éppen olyan, mint ahogyan látjuk. Kicsit terjengős, helyenként túlbeszél, de nagyszerű alakokkal zsúfolt, remek anekdotákkal dúsított, meghatóan szép szerelmi történetet foglal magában. Olyan mint egy diadém, a közepén egy csillogó gyémánttal.

Mikszáthot végül is nem lehet elrontani. A Harsányi Zsolt-féle, és a törvény által is büntetendő hamisítást leszámítva, minden színházi, filmes, zenés, tévés feldolgozás többé-kevésbé ragaszkodott az eredetihez, hiszen annál jobb úgy sem lehet írni. Másrészt a feldolgozások gazdagították Mikszáth életművét, hiszen a szemünk láttára keltek életre a Noszty Ferik, Pongrácz Istvánok, Veronkák, Prakovszkvak, Akli Miklósok, Görgy alispánok, Vidonka Józsik, s a más műfajú alkotások eredendő sajátosságaikkal kibővítették az olvasmányélményt.

Aligha kétséges tehát, hogy a feldolgozások készítői-közreműködői szeretik Mikszáthot, s művészi munkájukkal, annak eredményeivel újabb ezreket nyernek meg a csodálatos mikszáthi világnak. Ma a Gutenberg-galaxis válságának korában ez cseppet sem lebecsülendő eredmény!

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Egy elfelejtett Mikszáth-levél

A Nagyváradon megjelenő *Szabadság* című napilap 1917. szeptember 30-i számának nyolcadik oldalán aláírás nélküli közlemény jelent meg *Mikszáth Kálmán levele Dus Lászlóhoz* címen. A levél nem található meg Mikszáth levelezésének háromkötetes kritikai kiadásában, s így a szükséges filológiai pontosságig is némi érdeklődésre tarthat számot. A cikkíró szerint egy „már elsárgult névjegykártyára” íródott, és Dus Lászlónak arra a kéziratára vonatkozott, amelyen ez a fölírat állt: *Hurrá Smith kapitány. Regény.*

A levél szövege a következő:

„Kedves barátom!

– Meglepett szépsége regényének és nagy bátással volt reám. Hivataloskodó ember vagyok és nem igen szeretek kéziratban levő irodalmi termékeket elolvasni, de az ön regénye elsőrangú élvezetet szerzett szépségeivel. Ami azonban azt illeti, hogy az én elismerésem elegendő lesz-e egy fővárosi kiadó érdeklődését felkelteni, ezt kétkeltem. A kiadóknak nem fontos, hogy jó e a könyv, hanem az a fontos, hogy veszi e a közönség. Tehát Ön azért csak tovább dolgozzon szorgalmasan. A fölemile sem azért énekel, mert hallják, hanem azért, mert kedve telik benne.

Még egyszer legmelegebb elismerésemet fogadja a kiváló élvezetért és gyönyörűségért, amit regényével szerzett.

Szerető híve:
Mikszáth Kálmán.”

Dus (vagy Dús, eredetileg Reich) László (1841–1917) ügyvéd 1880-tól fő-
ügyész volt Nagyváradon. 1886-ig kifejtett irodalmi tevékenységét részletesen do-
kumentálja Szinnyei József a *Magyar írók élete és munkáiban*. A Széchényi
Könyvtár könyvkatalógusa három művét tartja számon: *Árpád. Bolgár háború*.
Hösköltevény. Nagyvárad, 1896.; *Dalmátia a magyar közjogban*. Bp. 1906.;
Rákócziak. II. Rákóczi György házassága. Költői elbeszélés. Nagyvárad, 1909.

A *Szabadság* említett cikke részletesen ismerteti Dus László kéziratosa hagyatékát, amelyből érdemes kiemelni „a hátramaradt vaskos köteg ‚Memoár’ felírású kézirat csomót”. A tudósítás szerint a *Memoár* főleg *Tisza Kálmán*nal és családjával, valamint a „nagyváradai társas élet” ismert szereplőivel, *Schlauch Lőrinc*cel, *Beöthy Ödönnel*, *dr. Szmezsányi Pállal* kapcsolatos emlékeket tartalmaz.

CSÜRÖS MIKLÓS